

بسم الله الرحمن الرحيم

درآمدی بر برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی

مؤلفان

دکتر کورش فتحی و اجارگار

دانشیار دانشگاه شهید بهشتی

دکتر رضا نوروززاده

استادیار مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

سرشناسه	: بوروراده، رضا، ۱۳۵۲ -
عنوان و نام پنداور	: درآمدی بر برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی/عولعاب رضا نوروززاده، کورس فنی و اجارگاه .
منشخصات ناشر	: تهران: مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، ۱۳۸۷.
منشخصات طاقاری	: ۳۰۸ ص.
شابک	: 978-964-6451-46-9
موضوع	: آموزش عالی -- برنامه‌های درسی .
موضوع	: برنامه‌های درسی -- برنامه‌ریزی .
سبب افروده	: فنی و اجارگاه، کورس، ۱۳۳۶ -
سبب افروده	: مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی.
رده سدی کنگره	: LB۳۳۶۱/ن۹۵۳ ۱۳۸۷
رده سدی دیوبی	: ۲۷۸.۱۹۹
سماره کابسناسی ملی	: ۱۲۷۵۱۰۷

نام کتاب: درآمدی بر برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی
مؤلفان: دکتر رضا نوروززاده - دکتر کورش فنی و اجارگاه

ویراستاران: داود حاتمی - ندا رضایی

ناظر چاپ: دکتر محسن اکبرپور شیرازی

مدیر اجرایی چاپ: رسول پاکدامن

حروفچینی و صفحه‌آرایی: زهرا نوری

ناشر: مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی

سال چاپ: ۱۳۸۷

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول

لبتوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت نشر بازرگانی

قیمت: ۴۰۰۰۰ ریال

نشانی: تهران، خیابان آفریقا، کوچه گلغام، شماره ۱، کد پستی: ۱۹۱۵۶۷۳۴۸۱

تلفن: ۶۶۴۰۴۲۷۲ - ۲۲۰۱۰۶۱۶۶ دورنگار: ۶۶۴۰۴۲۷۲

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه‌برداری، ترجمه و جز اینها برای ناشر محفوظ است (نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است).

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
پیش‌گفتار	ک
مقدمه	ن
فصل اول: مفاهیم و کلیات آموزش عالی	
• نقش و جایگاه آموزش عالی در توسعه	۱
• فلسفه آموزش عالی	۳
• رسالت و اهداف آموزش عالی	۷
• رویکردها و جهت‌گیری‌های آموزش عالی	۱۰
• نقش و جایگاه برنامه‌ریزی درسی در آموزش عالی	۱۲
فصل دوم: تاریخچه، سیر تحول آموزش عالی و برنامه‌ریزی درسی در آموزش عالی ایران	
• سیر تحول آموزش عالی در ایران	۲۱
• سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی آموزش عالی در سطح وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۲۳
• نهادهای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریز در آموزش عالی	۲۴
• رسالت آموزش عالی در ایران	۲۶
• چالش‌ها و نقش دانشگاه	۲۷
• سیر تحولات برنامه‌ریزی درسی آموزش عالی ایران	۳۲
الف) دوره قبل از انقلاب	۳۲
ب) دوره بعد از انقلاب	۳۳

- نتیجه‌گیری ۴۴

فصل سوم: برنامه درسی (مفهوم، مؤلفه‌ها و ابعاد)

- مفهوم و تعریف برنامه درسی ۴۷
- برداشت‌های مختلف از برنامه درسی ۴۸
- طبقه‌بندی برترام از تعاریف برنامه درسی ۵۲
- برنامه درسی به عنوان برنامه کار یا نقشه ۵۲
- برنامه درسی به عنوان یک فعالیت ۵۳
- برنامه درسی پنهان ۵۳
- سطوح برنامه درسی ۵۴
- برنامه درسی آرمانی ۵۴
- برنامه درسی مکتوب ۵۴
- برنامه درسی حمایت شده ۵۴
- برنامه درسی تدریس شده ۵۵
- برنامه درسی آزمون شده ۵۵
- برنامه درسی یادگرفته شده ۵۵
- برنامه درسی کلینیکی ۵۵
- برنامه درسی ملموسی / عینی ۵۶
- مراحل برنامه‌ریزی درسی از دیدگاه‌ها و نظرگاه‌های مختلف ۵۶
- عناصر برنامه درسی ۵۹

- رویکردهای برنامه درسی ۷۱
- دیدگاه‌های طراحی برنامه درسی ۷۴

فصل چهارم: برنامه درسی آموزش عالی (مفهوم، مؤلفه‌ها و مبانی)

- سیر تحول برنامه درسی آموزش عالی ۷۷
- درآمدی بر تعریف برنامه درسی در آموزش عالی ۷۹
- تبیین برنامه درسی دانشگاهی به عنوان یک طرح علمی ۸۲
- عناصر یک طرح علمی ۸۴
- جایگاه برنامه درسی در آموزش عمومی و عالی: روند و جریانی معکوس ۸۶
- مبانی برنامه‌ریزی درسی در آموزش عالی ۸۹
- مبانی فلسفی ۸۹
- مبانی جامعه‌شناختی ۹۲
- مبانی روان‌شناختی ۹۲

فصل پنجم: عوامل و ساختارها در برنامه‌ریزی درسی آموزش عالی

- عوامل مؤثر بر برنامه‌ریزی درسی آموزش عالی ۹۵
- عوامل بیرونی ۹۶
- عوامل سازمانی ۹۷
- عوامل درونی ۹۸
- تعامل میان عوامل ۹۸
- برنامه علمی در بستر محیطی ۹۹
- چالش‌های برنامه درسی فراوری دانشگاه‌ها ۱۰۳

- مدیریت برنامه درسی دانشگاهی؛ هدایت و راهبری تغییرات در آن ۱۰۵
- تمرکز و عدم تمرکز برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی ۱۱۰
- فصل ششم: نقش و جایگاه مشارکت اعضای هیأت علمی در برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی
- نقش اعضای هیأت علمی در برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی ۱۱۷
- سلسله مراتب مشارکت اعضای هیأت علمی در تدوین برنامه درسی دانشگاهی ۱۱۹
- عوامل مؤثر بر مشارکت اعضای هیأت علمی در برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی ۱۲۱
- عوامل علمی ۱۲۱
- عوامل حرفه‌ای ۱۲۱
- عوامل سازمانی ۱۲۲
- عوامل انگیزشی درونی و بیرونی ۱۲۲
- موانع و محدودیت‌های مشارکت اعضای هیأت علمی در فرایند برنامه‌ریزی دانشگاهی ۱۲۲
- باورهای اعضای هیأت علمی ۱۲۲
- دانش اعضای هیأت علمی درباره برنامه‌ریزی درسی ۱۲۲
- موقعیت شغلی / حرفه‌ای اعضای هیأت علمی ۱۲۳
- صلاحیت‌ها و شایستگی‌های حرفه‌ای اعضای هیأت علمی ۱۲۳
- تأثیر دانشجویان بر برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی ۱۲۴
- فصل هفتم: الگوهای راهبردی در برنامه‌ریزی آموزش عالی
- تعریف برنامه‌ریزی راهبردی ۱۲۷
- فواید برنامه‌ریزی راهبردی ۱۲۹

- مدل‌ها و الگوهای برنامه‌ریزی راهبردی ۱۳۰
- مدل مارک. سی. هال و کوین ام. الیوت ۱۳۱
- الگوی هاول ۱۳۲
- مدل جان ام. برایسون ۱۳۳
- مدل کلز ۱۳۶
- مدل ادکواست ۱۳۷
- الگوی کلز ۱۳۸
- الگوی کللد و کیگ ۱۳۹
- الگوی بارکر و اسمیت ۱۴۱

فصل هشتم: شرحی بر الگوهای عمومی برنامه‌ریزی درسی

- الگوی تایلر ۱۴۸
- الگوی هیلدا تابا ۱۵۰
- الگوی باییت ۱۵۲
- الگوی چارترز ۱۵۳
- الگوی کمپ ۱۵۴
- الگوی بریگز ۱۵۶
- الگوی پوفام و بیکر ۱۵۷
- الگوی کانلی ۱۵۷
- الگوی سیلبر اشتاین ۱۵۸

- الگوی مدرسه - محور ۱۵۹
- الگوی سیلور و الکساندر ۱۶۰
- الگوی هانکینز ۱۶۱
- الگوی شوربت ۱۶۵
- الگوی شوآب ۱۶۵
- الگوی رویه نقادی در کاوشگری برنامه درسی ۱۶۶
- الگوی تر و تر ۱۶۷
- الگوی برودی، اسمیت و برنت ۱۶۸
- الگوی کر ۱۶۸
- الگوی واین اشتاین و فانتس ۱۷۰
- الگوی استن هاوس ۱۷۲
- الگوی هالینگ ۱۷۵
- الگوی ویلر ۱۷۸
- الگوی گلتهورن ۱۸۰
- الگوی گودلد ۱۸۲
- الگوی اولیوا ۱۸۴
- الگوی میلر و سلر ۱۸۶
- الگوی کلاس آزاد ۱۸۷
- الگوی راجرز ۱۸۸

- الگوی دنیس لاتان ۱۸۹
- الگوی مک گی ۱۹۱
- الگوی واکر ۱۹۲
- الگوی کلاین ۱۹۳
- الگوی نگرش سیستمی ۱۹۴
- نقد و بررسی الگوهای برنامه‌ریزی درسی هدف مدار ۱۹۶
- نقد و بررسی الگوهای برنامه‌ریزی درسی فرایند مدار ۱۹۸

فصل نهم: مروری بر الگوهای برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی

- برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی و جامعه ۲۰۳
- رویکردهای جدید در مقابل الگوهای موجود ۲۰۵
- مدل‌های طراحی نظام‌مند (سیستماتیک) ۲۰۷
- عوامل مؤثر بر طراحی برنامه درسی دانشگاهی ۲۰۸
- الگوهای برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی ۲۱۱
- الگوی مشارکتی فانو ۲۱۱
- الگوی دیاموند ۲۱۳
- الگوی استارک و لاتوکا ۲۱۵
- الگوی کنراد و پرات ۲۱۹
- الگوی صافی‌های یافتاری در برنامه‌ریزی درسی استارک، لوتر و بنتلی ۲۲۲
- الگوی کری، دنی، بنت ۲۲۴
- الگوی برنامه‌ریزی درسی تجربی / تجربه شده ۲۲۹

پیشگفتار

سخن گفتن در مورد استقرار استانداردها در برنامه‌های درسی دانشگاهی نیازمند وارد شدن به بحث‌های گسترده‌ای است، که در حال حاضر، در مورد آموزش و یادگیری در آموزش عالی در جریان است. برخی از اندیشه‌پردازان بر این باورند که با تغییرات پدید آمده در مفهوم یادگیری، شاید لازم باشد که حتی به بازاندیشی در مورد مأموریت دانشگاه‌ها پرداخت.

چنان که می‌دانیم سیستم‌های آموزشی عصر صنعت، که دیرینه آن را می‌توان در اندیشه‌های افلاطون و سقراط جستجو کرد، بر دو اندیشه کلیدی استوار بود:

- اهمیت سنت دانش رشته‌ای؛ و
 - لزوم دسته‌بندی کردن مردم بر مبنای مسیر شغلی آنها
- این دو اندیشه کلیدی، بر مبنای «الگوهای ذهنی»^۱ از دانش، اندیشه و یادگیری شکل گرفته بود که ویژگیهای آن عبارت بودند از:
- الف) یادگیری در افراد انجام می‌شود؛ ب) دانش ماده (چیز) است؛ ج) یادگیری یعنی انباشت این ماده^۳ در ذهن افراد؛

1 . Mental Models
2 . Stuff
3 . Minda

بنابراین «برنامه درسی» در برگیرنده گونه‌های مختلف دانش (رشته) است. بی‌تردید این الگوهای ذهنی می‌توانست در عصر صنعتی مفید واقع شود. اما چنان چه بپذیریم ما به «عصر دانش»^۱ گام نهاده‌ایم که گفتمان نوینی را در مورد دانش پی نهاده، ناگزیر از درک مفاهیم نوینی هستیم که از ویژگی‌های زیر برخوردار باشد:

- ۱- دانش یک فرایند است نه ماده یا چیز و بیشتر به انرژی می‌ماند تا شئی؛ ۲- دانش به صورت گروهی و نه فردی تولید می‌شود؛ ۳- دانش را نمی‌توان صرفاً به صورت رشته‌ای دسته‌بندی کرد؛ ۴- دانش قابلیت توسعه دارد؛

بر این مبنا، یادگیری با تغییراتی همراه بوده است که مهم‌ترین آنها را می‌توان چنین برشمرد:

الف) یادگیری در برگیرنده تولید دانش نیست و نه انباشت آن؛ ب) بیشتر بر کنش گروهی استوار است تا فردی؛ و به این ترتیب، اندیشیدن نوعی ارتباط برقرار کردن میان منابع مختلف برای تولید و نوسازی دانش است.

با توجه به آنچه گفته شد، پرداختن به مسائل مربوط به «برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی» در عصر کنونی که تولید دانش سرعتی شتابان به خود گرفته است، برای نظام‌های آموزش عالی، نه تنها کنشی خود خواسته، بلکه الزامی گریزناپذیر است. از این رو، مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، به مثابه مخزن اندیشه‌های نظام دانشگاهی کشور، بر مبنای مأموریت‌ها و کار ویژه‌های خود، در نظر دارد در ترویج دانش مربوط به سیستم‌های آموزش عالی که در واقع، موتور تولید، توزیع، انتشار و ترویج دانش هستند گام‌های مؤثرتری بردارد.

این اثر، از جمله مطالعاتی است که در راستای اهداف یاد شده انتشار می‌یابد. به‌جاست بدینوسیله از پدیدآورندگان و نیز همه همکاران عزیزی که اسباب چاپ و نشر را فراهم آوردند (اعم از ویراستار و همکاران فنی انتشار و حروف‌چینان و دیگر همکاران فنی ارائه اثر حاضر) قدردانی نمایم و بدان امید که نقد نظر اندیشه‌پردازان به تولید دانش‌های نوین‌تری بینجامد.

دکتر عزیزا... معماریانی

رئیس مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی

مقدمه

تا به امروز درباره برنامه‌ریزی درسی و به ویژه برنامه درسی کتاب‌ها و مقالات علمی - پژوهشی فراوانی نوشته شده است. عموم کتاب‌هایی که در این خصوص از سوی برنامه‌ریزان درسی انتشار یافته، به برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی نپرداخته‌اند؛ بحث از چرایی عدم اقبال به تألیف کتاب حوزه آموزش عالی خارج از موضوع این کتاب است. با وجود این، باید اذعان کرد که کتاب‌های انتشار یافته به ارائه یا تبیین بیش از یک یا چند الگوی محدود نپرداخته‌اند. به طوری که از کتاب‌های نویسندگان طراز اول نظام برنامه درسی برمی‌آید آنان تأملی عمیق در انواع الگوها نداشته‌اند.

زایس^۱ (۱۹۷۶) در اثر خود به معرفی حیطه مطالعاتی برنامه درسی، مبانی، آناتومی، طراحی و مهندسی آن می‌پردازد. تنر و تنر^۲ (۱۹۸۰) به تلاش برای یافتن منطق، اطلاعات جدید و بهبود برنامه درسی می‌پردازد. سیلور^۳ و همکارانش (۱۹۸۱) چشم‌اندازها و فرایندها، مقاصد، طرح‌ها، الگوهای ارزشیابی را مد نظر خویش قرار

1 . Zais

2 . Tannr & Tanner

3 . Silver

می‌دهند. مک‌نیل^۱ (۱۹۸۵، ۲۰۰۶) مفاهیم برنامه درسی، برنامه‌ریزی درسی، مدیریت برنامه درسی، مسایل و روندها، پژوهش، نظریه و برنامه درسی را در کتابش تجزیه و تحلیل می‌کند. زال^۲ (۱۹۸۹) به نقش تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری در بهبود فرایندهای برنامه درسی متمرکز می‌شود، و شوبرت^۳ (۱۹۸۶) چشم‌انداز، پارادایم و امکان‌پذیری را در برنامه درسی مطمح نظر قرار می‌دهد.

افزون بر این، دیدگاه‌های خاصی نیز با توجه به عملکرد برنامه‌ریزان درسی و حوزه عمل برنامه درسی در این خصوص ارائه شده است. شواب^۴ (۱۹۷۰) بیان می‌کند که برنامه‌ریزی درسی به دلیل جدا شدن از عمل به حال احتضار درآمده است، و هفت سال پس از شواب، هیوبنر^۵ (۱۹۷۶) این حوزه «مرده» می‌انگارد. سرانجام آن که، پامینار^۶ (۱۹۷۷) اظهار می‌کند برنامه درسی به اسارت درآمده است و باید آن را با دیدگاه‌های هابرماس^۷ رهایی بخشید.

کتابی که پیش رو دارید، حوزه‌های کلاسیک برنامه‌ریزی درسی را کالبد شکافی نمی‌کند نظرات منفی‌نگرانه را نیز مورد توجه قرار نمی‌دهد، چرا که کتاب حاضر برای برنامه‌ریزی درسی آموزش عالی در عمل تألیف شده است. در این کتاب، تلاش شده است جریان فراگیر شدن آموزش عالی در ایران همراه با فلسفه‌های مربوطه به آن مورد بحث قرار گیرد و نهایتاً الگوهای برنامه‌ریزی درسی

-
- 1 . Macneil
 - 2 . Zaal
 - 3 . Schubert
 - 4 . Shwab
 - 5 . Hubner
 - 6 . Paminar
 - 7 . Hubermas

دانشگاهی عرضه شود. همچنین موضوع سبب شده است، تا مؤلفان به ناچار کتاب را در قالب چندین فصل سازمان‌دهی کنند.

فصل نخست، به مفاهیم و کلیات آموزش عالی، از نقش و جایگاه آموزش عالی در توسعه گرفته تا نقش و جایگاه برنامه‌ریزی درسی در آموزش عالی می‌پردازد. فصل دوم کتاب، اختصاص به بررسی تحولات تاریخی آموزش عالی در پیش و پس از وقوع انقلاب اسلامی دارد. در این بررسی، چالش‌های نظام آموزش عالی باز نموده و در بستر تحولات برنامه‌ریزی درسی تعبیر شده است. فصول سوم و چهارم به تفسیر مفهومی از برنامه درسی، انواع سطوح و رویکردهای آن، و برنامه‌ریزی درسی در آموزش عالی پرداخته‌اند.

در فصل پنجم، عوامل و ساختار در برنامه‌ریزی درسی آموزش عالی از حیث بیرونی و درونی بودن و تعامل میان آنها مورد توجه و تبیین قرار می‌گیرد. فصل ششم کتاب، به گونه‌شناسی مشارکت اعضای هیأت علمی در برنامه‌ریزی دانشگاهی نظر دارد.

در فصل هفتم، الگوهای راهبردی در برنامه‌ریزی آموزش عالی به بحث گذاشته شده و به دنبال آن، در فصل هشتم، بیش از ۳۰ الگوی برنامه‌ریزی درسی به انضمام شرح مراحل اجرای هر یک از الگوها و نقدهای مربوط به آنها ارائه شده است. تلقی مؤلفان در الگوهای ارائه شده در فصل هشتم، الگوهای برنامه‌ریزی درسی عمومی است، از این رو در فصل نهم، الگوهای برنامه‌ریزی درسی دانشگاهی که وجه اختصاصی‌تری دارند مورد بحث قرار گرفته شده است. مؤلفان در فصول دهم و یازدهم کوشیده‌اند تا، ضمن بررسی بسترهای لازم برای برنامه‌ریزی درسی راهبردی در دانشگاه، الگوهای مورد نظر - الگوهای راهبردی برنامه‌ریزی درسی در آموزش عالی - را همراه با بن‌مایه‌های فلسفی، رویکردی و مؤلفه‌ای، و نیز الزامات مربوط به آن تشریح کنند.

سرانجام آن که، باید گفت کتاب حاضر منبعی برای تدریس در دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری رشته برنامه‌ریزی درسی در سطح دانشگاه در کشور است. از این رو، از همه استادان و دانشجویانی که کتاب حاضر را مطالعه می‌کنند درخواست می‌کنیم ما را از نظرات اصلاحی خود بی‌بهره نگذارند.

در پایان به پاس توفیق تألیف این اثر ناچیز، سجده شکر به درگاه ایزد منان می‌ستایم و همچنین از جناب آقای دکتر عزیزا... معمارستانی رئیس محترم مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، اعضای کمیته انتشارات، داوران، ویراستاران، ناظر چاپ، حروف‌چینان و همه عزیزانی که به انحاء مختلف با ارائه نقطه نظرات بر غنای اثر حاضر افزودند و یا زمینه چاپ و انتشار را فراهم نمودند صمیمانه سپاسگزاریم.

دکتر رضا نوروززاده

دکتر کورش فتحی واجارگاه

بهار ۱۳۸۷